

Mirosław Jan DYRDA

Joanna ZIENKIEWICZ

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

PRZYGOTOWANIE PSYCHOLOGICZNE CZYNNIKIEM OCHRONY LUDNOŚCI

PSYCHOLOGICAL PREPARATION AS A FACTOR OF POPULATION PROTECTION

Abstract: The purpose of the article is to present a general concept of forecasting directions and methods of shaping the population psychological preparation to act in emergency situations. An analysis of the essence of psychological preparation is the basis for development of forecasts and implementation of activities. Prognostic work should be carried out in four stages and the forecast should be improved and developed on an ongoing basis. At the base, the social capital should be placed, a high level of which forms an important factor determining the efficiency of human actions in difficult situations.

Keywords: psychological preparation, mental resistance, threats, safety

Wprowadzenie

Podstawową przyczyną obserwowanego od kilkunastu lat znacznego wzrostu zainteresowania przyszłością jest możliwość wykorzystywania naukowo uzasadnionych prognoz do przygotowania ludzkiego działania w złożonych, ciągle zmieniających się warunkach społecznych, ekonomicznych i militarnych. Praktyka coraz bardziej utwierdza nas w przekonaniu, że tradycyjne planowanie w sferze ochrony ludności, uwzględniające z reguły jedynie aspekt celowości przyszłych działań coraz częściej zawodzi i okazuje się być dalece niewystarczające. Ludzkość dojrzała zatem do sytuacji uwzględniania konieczności poprzedzania zasadniczych decyzji planistycznych oceną i przewidywaniem zachowań człowieka w przyszłych, nie do końca określonych

zdarzeniach. Postulat ten odnosi się w pełni również do działań podejmowanych przez szefów poszczególnych szczebli administracji państwowej na rzecz przygotowania i kształtowania odporności psychologicznej ludności. Prognozowanie zasadniczych kierunków tej pracy, określenie najbardziej efektywnych metod w realizacji założonych celów nie może jednak nie uwzględniać przewidywanych zmian w postawach i systemie wartości społeczeństwa kraju wobec problematyki bezpieczeństwa i obronności. Wprawdzie zaplanowanie, czy chociażby „rozpoznanie” takich wartości jak: patriotyzm, wolność, godność, rozumienie interesu narodowego jest nieporównanie trudniejsze niż prognozowanie problemów ekonomicznych, czy demograficznych, ale nie jest niemożliwe. Prognoza powinna cechować się odpowiednim stopniem ogólności, a jednocześnie konkretności i obejmować zasadniczą problematykę dotyczącą poszczególnych elementów psychologicznego przygotowania.

Rodzi się jednak pytanie, jaką przyjąć procedurę badawczą, na jakich ją oprzeć założeniach, jakie wreszcie wykorzystać metody, aby proces prognozowania dostarczył możliwie pełnej i rzetelnej wiedzy o przedmiocie prognozowania, jakim jest przygotowanie psychologiczne ludności. Przedmiotem prognozy powinien być poziom tego przygotowania oraz działania ukierunkowane na kształtowanie poszczególnych jego wskaźników stosownie do przewidywanych sytuacji zagrożeń. Jak stwierdza Zdzisław Kosyrz:

[...] współczesny człowiek jest stale narażony na różnego rodzaju zagrożenia. Na pewno wśród nich szczególne miejsce zajmuje produkcja broni nuklearnej, militarnych robotów, stale unowocześnianego «tradycyjnego» uzbrojenia. [...] Polemologia dostrzega wiele przyczyn narastania wspomnianych zagrożeń. Zalicza się do nich m.in. nadmierne zbrojenia, wzrost znaczenia elit wojskowych, terroryzm, celowe prowokacje, negatywne stereotypy etniczne, uzależnienia zewnętrzne (ingerencja)¹.

Z tego względu konieczne jest przygotowanie psychologiczne szeroko pojętego społeczeństwa, w tym zwłaszcza elit władzy podejmujących strategiczne decyzje. Mieści się ono w szeroko pojętej edukacji dla bezpieczeństwa, której

¹ Z. Kosyrz, *Oblicza człowieka i rozdroża jego natury*, Warszawa 2019, s. 344-345.

jednym z filarów jest przygotowanie psychologiczno-pedagogiczne². Traktuje się je jako jedną z możliwości kształtowania poziomu bezpieczeństwa poprzez doskonalenie umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Uzasadnione jest rozszerzenie edukacji dla bezpieczeństwa o jego wymiar kulturowy, bowiem w nim należy upatrywać źródła tożsamości ludzi tworzących naród³. Stanowi on podstawę psychologicznego nastawienia człowieka wobec rzeczywistości.

Istota przygotowania psychologicznego

Przygotowanie psychologiczne człowieka z uwzględnieniem specyfiki kulturowej i psychologicznej mieszkańców naszego kraju do efektywnych zachowań w przewidywanych sytuacjach zagrożeń jest przedmiotem rozważań przedstawicieli nauk o bezpieczeństwie⁴. Istotne jest to, iż w warunkach potencjalnych zagrożeń ludzie będą poddani oddziaływaniu różnych czynników, często na granicy ich wytrzymałości psychicznej. Tradycyjnie poszczególni autorzy, podejmujący problem bezpieczeństwa, rozważają je w kontekście potrzeb człowieka, zwłaszcza uwarunkowanych przez współczesną cywilizację, a także przemian dokonujących się w naszym kraju⁵. Współcześnie wielu autorów dokonuje prób umieszczania polskich przeobrażeń ustrojowych w kontekście wielkich teorii zmiany i rozwoju społecznego oraz teorii modernizacji⁶. Z powyższych konstatacji wynika konieczność uwzględniania tego, iż: „Podłość i skarleńie współczesnego świata są fotografią multimedialnej i poligamicznej natury ludzkiej. Spotykane „prześlepienie” nierówna

² A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Warszawa 2012, s. 10-11.

³ J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe*, [w:] *Podstawy bezpieczeństwa narodowego (państwa)*, J. Pawłowski (red.), Warszawa 2017, s. 433-435.

⁴ J. Kunikowski, *Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP*, Warszawa 1995; *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, R. Jakubczak, J. Flis (red.), Warszawa 2006; W. Kitler, *Bezpieczeństwo RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011; A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Warszawa 2012; R. Wróblewski, *Zarządzanie kryzysowe jako element zarządzania bezpieczeństwem narodowym*, Siedlce 2013; *Podstawy bezpieczeństwa narodowego (państwa). Podręcznik akademicki*, J. Pawłowski (red.), Warszawa 2017.

⁵ R. Wróblewski, *Zarządzanie kryzysowe jako element zarządzania bezpieczeństwem narodowym*, Siedlce 2013, s. 21; A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Warszawa 2012, s. 226-227; *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, Z. J. Wasilewski (red.), Warszawa 2006, s. 13.

⁶ A. Radziewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2008, s. 259 i nast.

walka z kłamstwem, które «zdąży obiec pół świata, zanim prawda założy buty», ciągle trwa»⁷. Z tego względu do analizy zachowań ludzi można stosować zarówno metody ilościowe, jakkolwiek mogą one być obciążone pewnym błędem, jak i jakościowe na poziomie opisowym, chociaż mogą one zawierać pewną dozę subiektywizmu⁸. Szczególnie niekorzystnym czynnikiem wpływającym na zachowania ludzi może być nadmierny subiektywizm w ocenie doświadczanych wydarzeń, który może mieć swoje źródło w szczególnej wrażliwości emocjonalnej i podatności na czynniki stresogenne⁹. W literaturze psychologicznej, socjologicznej i pedagogicznej akceptuje się dość duże znaczenie i zróżnicowanie indywidualnych właściwości każdej jednostki¹⁰. Przyjąć zatem należy, iż:

człowiek jest wielowymiarowy [...], ponieważ składa się ze struktur biologicznych, społecznych i psychologicznych, ponieważ jego działania są uruchamiane przez różnorodne motywy materialne i duchowe, ponieważ pracuje na poziomie świadomym i nieświadomym, ponieważ ma wbudowane układy poznawcze, emocjonalne i wolicjonalne, ponieważ jest osobą niepowtarzalną i niewymienialną, ponieważ żyje jednocześnie w świecie zewnętrznym i wewnętrznym¹¹.

Także stres, który przeżywa, nie powinien być rozpatrywany tylko i wyłącznie jako właściwość bodźca, lecz odnieść go należy do zdolności poznawczych człowieka, jego aspiracji i jakości życia, systemu wartości, potrzeb oraz dyspozycji fizycznych¹². Jeśli wystąpią one równolegle z brakiem lub niedostatkami wiedzy wówczas skutki mogą być o wiele groźniejsze niż przewidywane

⁷ Z. Kosyrz, *Oblicza człowieka i rozdroża jego natury*, Warszawa 2019, s. 353.

⁸ B. Pietrusewicz, A. Winter, *Podstawowe kwestie pomiaru zmiennych psychologicznych w kontekście wyzwań XXI wieku*, [w:] *Współcześni ludzie wobec wyzwań i zagrożeń XXI wieku*, H. Liberska, A. Malina, D. Suwalska-Barancewicz (red.), Warszawa 2014, s. 182.

⁹ I. Heszen-Niejodek, *Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Strelau J. (red.), t. 3, Gdańsk 2000, s. 468-469.

¹⁰ J. Koziński, *Człowiek wielowymiarowy*, Warszawa 1998; J. Koziński, *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek w psychologii*, Warszawa 2001; W. Wosińska, *Psychologia życia społecznego*, Gdańsk 2004; *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, J. Wasilewski (red.), Warszawa 2006.

¹¹ J. Koziński, *Człowiek wielowymiarowy...*, dz. cyt., s. 3.

¹² J. Reykowski, *Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego*, Warszawa 1966, s. 210; W. Wosińska, *Psychologia życia...*, dz. cyt., s. 112; M.J. Dyrda, *Pedagogika społeczna. O aspiracjach, jakości i sensie życia*, Warszawa 2009.

w prognozach. Koniecznie należy uwzględnić także celowe działania dezinformacyjne, które będą pogłębiały chaos w postrzeganiu rzeczywistości. Z tego względu człowiek współczesny powinien poszukiwać swojej przyszłości w głębi swej osobowej istoty, mądrych regułach życia społecznego.

W takim kontekście idei przygotowania psychologicznego nie należy sprowadzać tylko do kształtowania i umacniania sfery psychicznej, bowiem obejmuje ono także takie obszary, jak:

- mądrość, opartą na filozoficznym podejściu do sytuacji życiowych,
- wyposażenie w wiedzę o możliwych zjawiskach psychicznych przeżywanych przez człowieka,
- umiejętność rozpoznawania i radzenia sobie z zjawiskami psychicznymi, zwłaszcza stresowymi,
- spostrzegawczość i umiejętność analizowania zachodzących wydarzeń,
- znajomość reguł myślenia w sytuacjach trudnych,
- pomysłowość oraz odwagę w myśleniu i działaniu,
- chęć i umiejętność współdziałania z innymi ludźmi oraz obdarzanie ich zaufaniem.

Wśród wielu konstruowanych zasad i działań mających wpływ na umacnianie odporności psychicznej ludzi w sytuacji zagrożeń należy wskazać na:

- systemowe traktowanie działań edukacyjnych, psychologicznych, duszpasterskich i relaksacyjnych,
- aktywizowania ludzi do świadomego i systematycznego podejmowania działań,
- zapewnienie sprawnego systemu powiadamiania i alarmowania o zagrożeniach,
- multidyscyplinarnego podejścia do problemu psychologicznego przygotowania,
- jedności indywidualnego i zespołowego podejścia w realizacji przedsięwzięć edukacyjnych,
- efektywne wykorzystanie sił i środków koniecznych dla zapewniania ochrony ludzi.

Odporność na sytuacje trudne można interpretować jako potencjalną zdolność człowieka do realizacji zadań w warunkach presji negatywnych

czynników dezorganizujących schematy poznawcze, działania, dążenia i nastawienia człowieka. Wynika z tego, iż istotą psychologicznego przygotowania jest podwyższanie jakości i odporności psychiki ludzkiej, a tym samym zmniejszanie jej podatności na wpływ czynników destrukcyjnych.

Jednym z podejmowanych przedsięwzięć edukacyjnych, mających na celu przygotowanie ludzi do działania w sytuacjach zagrożeń, może być rozwijanie odporności psychicznej. Jest ona łączona:

[...] ze zdolnością do znoszenia frustracji, czyli zakłóceń w działalności ukierunkowanej na cel aktywności człowieka. Ze stanem odporności na zagrożenie, czyli – zdolnością człowieka do działania lub normalnego kontynuowania czynności mimo i niezależnie od postrzeganych czynników zagrożenia. Także ze zdolnością do znoszenia przykrego – wpływającego niekorzystnie na osobowość – podniecenia emocjonalnego¹³.

Czynności ukierunkowane na kształtowanie odporności psychicznej odnoszone są do następujących sfer:

- wyrabiania odporności psychicznej człowieka jako zdolności do znoszenia frustracji, czyli zakłóceń w ukierunkowanej na cel aktywności jednostki;
- umacniania odporności psychicznej na zagrożenia, zwłaszcza w sytuacjach postrzeganych przez jednostkę jako trudne;
- kształtowania cech umysłu – logiczności, plastyczności, nieszabloności w myśleniu, krytycznego podejścia, umiejętności sprawnego spostrzegania, koncentracji uwagi, zapamiętywania i myślenia w warunkach przeżywania silnych emocji;
- doskonalenia zdolności znoszenia niekorzystnego napięcia emocjonalnego, mogącego dezorganizować podejmowane czynności, a także panowanie nad swoimi emocjami.

W analizach zagadnienia przygotowania psychologicznego wskazuje się na pomiar, jego specyfikę, trudność, a także trafność i rzetelność prowadzonych badań psychologicznych. Bowiem:

Pomiar w psychologii odnosi się do charakterystyk złożonych, abstrakcyjnych, trudno dostępnych, co wymaga podejścia pośredniego, potencjalnie

¹³ J. Kunikowski, *Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP*, Warszawa 1995, s. 75.

narażonego na błędy. Scenariusz ten zawiera niepewność od początku, konieczność odwołania się do konkretnego modelu teoretycznego¹⁴.

Ze względu na pojawiające się w przestrzeni publicznej zdarzenia, takie jak: akty terrorystyczne, zagrożenia potencjalnym konfliktem militarnym, różnorodne działania realizowane w cyberprzestrzeni oraz powstające na różnym tle konflikty społeczne, konieczne jest prowadzenie działań przygotowawczych. Powinny być one traktowane jako źródła wiedzy o potencjalnych zagrożeniach i ich możliwych konsekwencjach.

Rozważanie problemu psychologicznego przygotowania ma zatem charakter hipotetyczny, bowiem prognozowane zagrożenia mogą wystąpić z różnym natężeniem i w różnym czasie. Wobec tego konieczne jest realizowanie przedsięwzięć wspomagających, do których można zaliczyć:

- zaangażowanie i przykład osobisty kierujących przygotowaniem i akcjami w sytuacjach trudnych;
- wyzwalanie inicjatywy i samodzielności w realizacji zadań;
- zapewnienie warunków do regeneracji sił psychicznych i fizycznych;
- budowanie i umacnianie kapitału społecznego;
- tworzenie warunków do sprawnego działania służb ratunkowych i informacyjnych.

Wobec tego celem psychologicznego przygotowania jest wpływanie na takie sfery osobowości ludzi, jak: wartości intelektualne (inteligencja, wyobraźnia, operatywność myślenia), cechy wolicjonalne (opanowanie, męstwo, inicjatywa, zdyscyplinowanie), a także spoczywające u podstaw kapitału społecznego: współpraca i zaufanie.

Kapitał społeczny czynnikiem wzmacniającym psychikę człowieka

Kapitał społeczny jest problemem badawczym podejmowanym przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, mającym jednocześnie wymiar praktyczny. Tego typu problematyka jest zawarta w:

- teorii sieci społecznej rozważanej w badaniach systemowych;
- rozważaniach prowadzonych przez pedagogów i psychologów;

¹⁴ B. Pietrulewicz, A. Winter, *Podstawowe kwestie pomiaru zmiennych psychologicznych w kontekście wyzwań XXI wieku*, [w:] *Współcześni ludzie wobec wyzwań i zagrożeń XXI wieku*, Liberska H., Malina A., Suwalska-Barancewicz D. (red.), Warszawa 2014, s. 180.

- nauce społecznej Kościoła katolickiego, w której eksponuje się osobę, wspólnotę i współdziałanie dla wspólnego dobra;
- zasadach i wartościach spoczywających u podstaw UE, a dotyczących zaufania, tolerancji, więzi, współpracy i współdziałania dla wspólnego dobra;
- doktrynie społecznej gospodarki rynkowej rozwijającej się między konkurencyjnością a solidaryzmem społecznym¹⁵. Tak sformułowany zakres problemowy pozwala na określenie jego istoty.

Pojęcie kapitału społecznego jest wykorzystywane do charakteryzowania stanu i kierunków rozwoju społeczności i społeczeństw. Jak rozumieć kapitał społeczny w kontekście pedagogiki i psychologii społecznej? Interpretując istotę, treść i znaczenie kapitału społecznego dla jednostki i grupy, pedagodzy i psycholodzy społeczni odwołują się do prac P. Bourdieu, J. Coleman, R.D. Putnama i F. Fukuyamy¹⁶. Pojęcia „kapitał społeczny” – zdaniem F. Fukuyamy – użyła po raz pierwszy L.J. Hanifan w 1916 roku do opisu szkolnych ośrodków społecznych, natomiast J. Jacobs do analiz stosunków społecznych w dzielnicach miejskich¹⁷. Właśnie Jacobs zauważyła, iż współdziałanie społeczności miało wpływ na publiczne bezpieczeństwo mieszkańców. Chcielibyśmy zatem zwrócić uwagę na pojęcia, którymi posługiwali się twórcy koncepcji kapitału społecznego, a których będziemy używali w dalszej części swoich rozważań. Rozróżniają oni:

1. Kapitał ludzki, który będąc właściwością osoby, tworzy warunki ku temu, aby mogła działać w nowy sposób. Jest on zawarty w umiejętnościach i wiedzy posiadanej przez jednostkę.
2. Kapitał społeczny jako sumę zasobów jednostki lub grupy powstającą w wyniku mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych kontaktów, znajomości i wzajemnego uznania. Jest on tworzony wówczas, kiedy

¹⁵ A. Przyemeński, *Kapitał społeczny, pojęcie czy teoria*, [w:] *Kapitał społeczny*, L. Frąckiewicz, A. Rączaszka (red.), Katowice 2004, s. 71; M.J. Dyrda, *Pedagogika społeczna. O kapitale społecznym*, Siedlce 2013.

¹⁶ P. Bourdieu, *The forms of capital*, [w:] *Handbook of theory and research for the sociology of education*, J.G. Richardson (red.), Greenwood Press, New York 1986; J.S. Coleman, *Social capital in the creation of human capital*, „Supplement to American Journal of Sociology” 1998, volume 94; R.D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków-Warszawa 1995; F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa-Wrocław 1997, s. 20.

¹⁷ F. Fukuyama, *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Warszawa 2000, s. 27.

stosunki między ludźmi zmieniają się w taki sposób, który ułatwia inne czynności oraz daje dostęp do innych form kapitału na przykład ekonomicznego, bądź kulturowego.

3. Kapitał kulturowy to pojęcie wprowadzone przez P. Bourdieu na określenie idei, wiedzy, umiejętności i przedmiotów o wartościach kulturowych, jakich ludzie nabywają w życiu społecznym. Wyraża się on w języku i kulturowych kompetencjach.
4. Kapitał symboliczny – zdaniem P. Bourdieu – jest najważniejszym ze wszystkich kapitałów. Umożliwia rekonwersję na inne kapitały (ekonomiczny, społeczny, kulturowy, prawny i inne). Daje możliwość sprawowania władzy symbolicznej z użyciem przemocy symbolicznej (miękkiej formy przemocy), to znaczy tworzenia takich warunków, ażeby ludzie zachowywali się w pożądanym sposób.
5. Kapitał ekonomiczny, to wszelkiego rodzaju dobra (bogactwa, środki, aktywa) finansowe służące prowadzeniu działalności gospodarczej.
6. Kapitał fizyczny istnieje w obserwowalnych formach materialnych¹⁸.

Istotnym czynnikiem świadczącym o pożądanym poziomie relacji między ludźmi jest zaufanie rozpatrywane w następujących wymiarach jako:

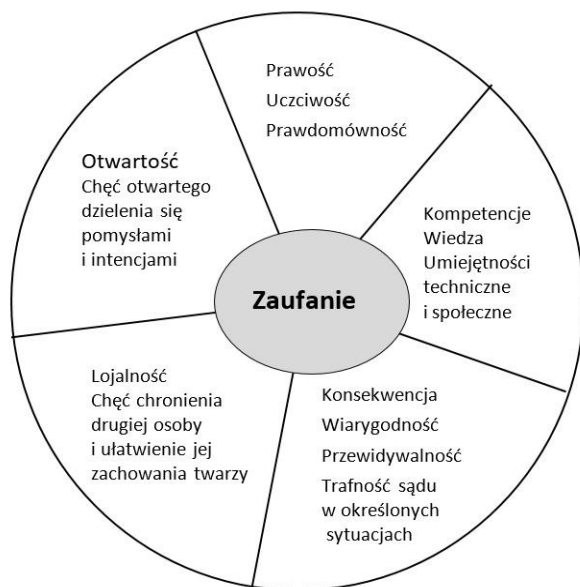
1. Relacja – podstawowym problemem jest brak informacji związanych z istotnymi aspektami sytuacji. Zaufanie, aby było efektywne musi być więzią obustronną, dzięki której każdy z uczestników interakcji ma motywację do wspólnego działania.
2. Współpraca – bowiem ludzie mogą zaspokajać większość swoich potrzeb przede wszystkim dzięki współpracy z innymi. W sytuacji zagrożenia sukces jest możliwy dzięki współdziałaniu w realizacji wspólnego celu.
3. Tendencja osobowościowa – bowiem impuls zaufania odnosi się wyłącznie do istot ludzkich, dlatego aby go wygasić, wystarczy go zdehumanizować, pozbawić ludzkich cech, takich jak indywidualność, tożsamość, godność, autonomia.

¹⁸ J.S. Coleman, *Foundations of social theory*, Cambridge, Massachusetts and London, England 1990, p. 304; P. Bourdieu, *The form of capital*, [w:] *Handbook of theory and research for the sociology of education*, J.G. Richardson (red.), New York 1986, p. 248.

4. Reguła kulturowa – ponieważ zaufanie w tym kontekście oparte jest na regułach normatywnych wymuszających wiarygodność¹⁹.

Podstawowe wskaźniki zaufania zostały zaprezentowane na schemacie 1.

Zaufanie wywodzi się z faktu podzielenia poglądów i wartości²⁰. To właśnie ono pozwala na rezygnację ze sformalizowanych czynności pomiędzy partnerami społecznymi. W takiej sytuacji decydującą rolę odgrywają normy moralne, dobro wspólne oraz dobro drugiego człowieka. Dzięki temu tworzy się wspólnota oparta na postrzeganiu norm moralnych spoczywających u podstaw danego społeczeństwa. Dokonując analizy problematyki zaufania Fukuyama formułuje pytanie: „Czyje zasady powinny obowiązywać?”²¹. Oczywiście uznane przez daną społeczność za ważne i spoczywające u podstaw jej istnienia i działania oraz służące jej rozwojowi. Wobec tego wartości muszą być podzielane przez członków danej społeczności (schemat 2).

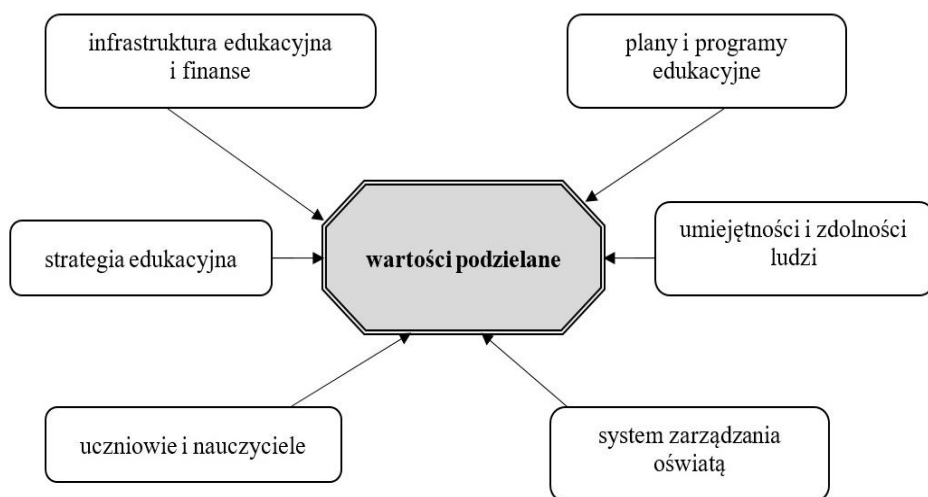
Źródło: opracowanie na podstawie F. Fukuyama, *Wielki wstrząs*, Warszawa 2000, s. 24-28.

Schemat 1. Uwarunkowania źródeł zaufania

¹⁹ P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 134-147.

²⁰ F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny...*, dz. cyt., s. 20.

²¹ F. Fukuyama, *Wielki...*, dz. cyt., s. 24.

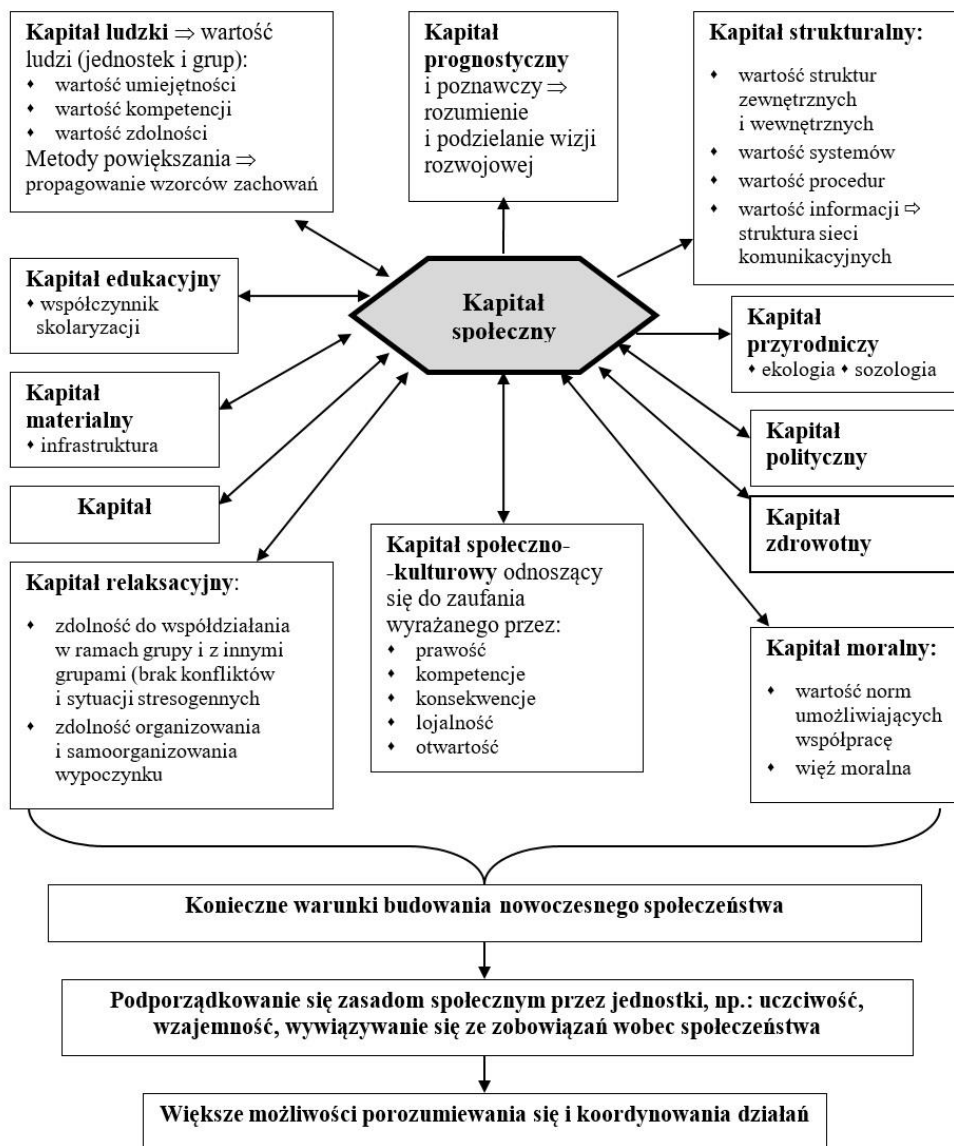

Źródło: T.J. Peters, R.H. Waterman, Jr., *In search of excellence. Lessons from American's best-run companies*, New York –Cambridge –Philadelphia –San Francisco –London –Mexico City –San Paulo –Sydney 1982, s. 10. Opracowano na podstawie 7 – s Mc Kinsey'a.

Schemat 2. Wartości podzielane

Istotne zastrzeżenia wywołuje twierdzenie, iż wartości podzielane przekładają się na realne zachowania. To, co człowiek wie i uznaje, może, ale nie musi wyrażać się w jego zachowaniu w sytuacjach społecznych. Które z wartości zostaną uruchomione, będzie uzależnione od: wnętrza duchowego człowieka (świadomości, samoświadomości, mądrości, uczucia, wrażliwości, moralności, twórczości, poczucia estetycznego, wiary, religijności), a także sytuacji, która może w istotny sposób modyfikować psychikę człowieka. Nie można też abstrahować od wpływu zachowania innych ludzi, bowiem zwłaszcza w sytuacjach trudnych emocje są „zaraźliwe”. Zauważyć jednak należy, iż wspólnota wartości i norm sama w sobie nie tworzy kapitału ze względu na to, iż decyduje tu jakość, rodzaj wartości, ich przeznaczenie oraz sposób realizowania w życiu codziennym. Przecież grupy przestępcze też mają swój system wartości²². Zaufanie jest w nich wykorzystywane do działań niezgodnych z systemem wartości, przyjętym przez daną społeczność. Ich realizacja niszczy społeczeństwo, upowszechnia negatywne wzorce, sprawia, iż sami członkowie grupy przestępczej demoralizują się.

²² Tamże, s. 24 –25.

Opracowano na podst. J. Stachowicz, *Kapitał społeczny a kreowanie wiedzy organizacyjnej* oraz S. Walukiewicz, *Trzy modele do analizy kapitału społecznego* [w:] *Badania operacyjne i systemowe 2006. Wiedza systemowa dla rozwoju regionów i przedsiębiorstw w Polsce*, J. Stachowicz, A. Straszak, S. Walukiewicz (red.), Warszawa 2006, s. 11 –40; A. Radziejewicz –Winnicki, *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2008, s. 391.

Schemat 3. Wymiary kapitału społecznego

Wobec tego kapitał społeczny tworzą te normy, które przyczyniają się do rozwoju jednostki i społeczeństwa, a mianowicie: prawdomówność, obowiązkowość, wzajemność i zaufanie²³. Kapitał społeczny rodzi się w społeczeństwie obywatelskim i jest niezwykle ważny dla jego rozwoju. Dlatego przywoływany powyżej autor stwierdza, iż: „W zdrowym społeczeństwie obywatelskim, czyli w sferze grup i stowarzyszeń, która rozciąga się między rodziną a państwem, jest on absolutnie kluczowy”²⁴. Dzięki posiadaniu kapitału społecznego ludzie w środowisku społecznym mogą zrzekać się także dla obrony swoich interesów przed potęgą mało przyjaznego im państwa. Rodzaje kapitału społecznego i jego wskaźniki zostały zaprezentowane na schemacie 3.

Zaprezentowane powyżej rozważania pozwalają na stwierdzenie, iż człowiek może efektywnie działać w różnych sytuacjach (zwłaszcza trudnych), wymagających psychicznej odporności o tyle, o ile będzie funkcjonował w środowisku dysponującym dużym zasobem kapitału społecznego. Ma on niewątpliwie wpływ na stabilność psychiki jednostek i grup społecznych, a tym samym może być wykorzystywany w procesie psychologicznego przygotowania.

Proces opracowania prognozy psychologicznego przygotowania

Proces prognozowania przygotowania psychologicznego ludzi do działania w warunkach potencjalnych zagrożeń, aby spełnić wymagania i osiągnąć założony cel powinien składać się z kolejno następujących po sobie kroków. Są nimi: sformułowanie zadania prognostycznego, określenie przesłanek prognostycznych, wybór zasady i metody prognozowania, opracowanie modelu zjawiska, skonstruowanie prognozy, ocena uzyskanej prognozy i wyprowadzenie wniosków co do dalszych badań.

Cel prac prognostycznych może być realizowany w czterech etapach:

- 1) Etap analityczny.** Obejmuje dwie fazy: organizacyjną i analityczną. Celem fazy organizacyjnej etapu analitycznego jest zapewnienie organizacyjnych przesłanek sprawnego przebiegu całego procesu opracowania prognozy przygotowania psychologicznego. W tym etapie należy

²³ Tamże, s. 25.

²⁴ Tamże, s. 26.

określić przedmiot, cel i horyzont prognozy oraz kryteria jakościowe, które powinna spełniać przewidywane przedsięwzięcia. Wymaga to ścisłej współpracy zespołu prognozującego z jej odbiorcami. Horyzontem prognozy określa się liczbę okresów prognozowania. Zasięg prognozy, to maksymalny jej horyzont czasowy. W fazie tej powinny być podjęte i zrealizowane następujące, zasadnicze przedsięwzięcia:

- Powołanie zespołu do opracowania właściwej, specjalistycznej prognozy, nazywanego zespołem koordynacyjnym.
- Powołanie kierownika zespołu koordynacyjnego – grupy (zespołu) ekspertów oraz podzespołów opracowujących prognozy problemowe składające się na całościową prognozę specjalistyczną przygotowania psychologicznego.
- Powołanie przez kierownika zespołu koordynacyjnego zespołów opracowujących prognozy dotyczące układów podstawowych warunkujących zmiany w sferze psychicznej odporności ludzi.
- Określenie zasad współpracy i wymiany informacji między zespołami opracowującymi prognozy problemowe oraz między tymi zespołami a zespołem koordynacyjnym.
- Nawiązanie współpracy i wymiany informacji przez zespół koordynacyjny z instytucjami opracowującymi prognozy innego typu prognozy, które mogą być wykorzystane w koordynowaniu przedsięwzięć przygotowania psychologicznego.

Gromadzenie materiałów źródłowych i wyników dotychczasowych badań prowadzonych w różnych krajach dotyczących zachowań ludzi w sytuacjach trudnych.

Celem fazy analitycznej jest doskonalenie szczegółowej oceny aktualnego stanu przedmiotu prognozy – psychologicznej odporności, wpływu na jej poziom poszczególnych czynników, ustalenia zarysowujących się prawidłowości rozwoju oraz przeprowadzania analizy porównawczej. Jako materiał wyjściowy do prac prognostycznych w fazie analitycznej przyjmuje się klasyfikację czynników określających psychologiczną odporność. Analizę porównawczą należy prowadzić w odniesieniu do poziomu poszczególnych elementów składowych psychicznej odporności w poprzednim cyklu prognostycznym. Główne

przedsięwzięcia realizowane w tej fazie można sprowadzić do następujących:

- zapoznanie się z wynikami prognozy opracowanej w poprzednim cyklu prognostycznym;
- analiza aktualnego poziomu poszczególnych wskaźników psychicznej odporności przez zespół koordynacyjny;
- uaktualnienie struktury (układu treści) całościowej prognozy psychicznej odporności w bieżącym cyklu prognostycznym oraz układu prognoz problemowych;
- przyjęcie przez zespół koordynacyjny konkretnych metod i ustaleń organizacyjnych w aktualnym cyklu prognostycznym (w ramach ogólnych ustaleń niniejszej metodyki);
- opracowanie narzędzi badawczych (kwestionariusza-ankiety dla zespołu ekspertów);
- opracowanie przez zespół koordynacyjny kwestionariusza-ankiety dla osób prowadzących badania terenowe.

2) Etap badawczy. W tym etapie należy dokonać określenia przesłanek prognostycznych, co jest związane głównie z diagnozowaniem przeszłości. Celem jest określenie przesłanek prognostycznych i opisanie mechanizmu generującego zmienną prognozowaną, jak również określenie zmiennych, które ją określają. Czynności te stanowią podstawę do określania zasad i wyboru metody prognozowania. Wobec tego realizowane być powinny następujące przedsięwzięcia:

- a) Opracowanie przez wcześniej powołane zespoły prognoz dotyczących poziomu psychologicznego przygotowania, warunkujących psychiczną odporność ludzi.
- b) Zorganizowanie narady przez osoby sprawujące funkcje kierownicze w celu zapoznania zespołu koordynacyjnego oraz kierowników zespołów wykonujących prognozy problemowe z przyjętym w danym cyklu prognostycznym układem treści prognozy specjalistycznej oraz prognoz problemowych, a także możliwymi kierunkami zmian w układach podstawowych (na podstawie opracowanych prognoz dotyczących tych układów), oraz aktualnym poziomem wskaźników psychologicznego przygotowania.

- c) Ustalenia przyjęte na naradzie stanowią podstawę rozpoczęcia prac związanych z opracowaniem prognoz problemowych, które powinny zawierać ocenę stanu prognozowanej dziedziny:
- Ostateczne opracowanie i przesłanie kwestionariusza-ankiety dla zespołu ekspertów.
 - Praca zespołu ekspertów (według kolejnych kroków metody delfickiej).
 - Ilościowe i jakościowe opracowanie wyników prac ekspertów przez zespół koordynacyjny.
 - Opracowanie prognoz problemowych przez poszczególne zespoły.
 - Opracowanie na podstawie prognoz problemowych oraz w oparciu o wyniki prac zespołu ekspertów wstępnej prognozy psychologicznego przygotowania uwzględniającej warianty: optymistyczny (optymalny), umiarkowany, pesymistyczny (skrajnie niekorzystny). Konstrukcja prognozy jest realizowana zgodnie z wymogami wybranej metody. W przypadku metod matematyczno-statystycznych niezbędna jest budowa formalnego modelu bazującego na wybranych zmiennych. Natomiast opracowywanie prognozy metodami niematematycznymi (heurystycznymi) wymaga powołania zespołu ekspertów, którzy na podstawie pewnego modelu myślowego są w stanie wytworzyć określony wariant prognozy.

W tym etapie gromadzone są informacje ilościowe (dane statystyczne) oraz jakościowe (opinie, ekspertyzy, teorie). Wobec tego należy utworzyć bank informacji, których analiza pozwoli na ocenę przeszłego i aktualnego stanu przygotowania psychologicznego, czynników wpływających na jego rozwój (politycznych, ekonomicznych, społecznych i technologicznych). Wiarygodne dane o odpowiedniej jakości pozwolą na sformułowanie hipotez, co do poziomu przygotowania psychologicznego osób badanych w przyszłości.

- 3) Etap programowy.** Celem tego etapu jest dokonanie oceny i ewentualnej korekty w badanej prognozie psychologicznego przygotowania. Proces ten polega na ustaleniu jej dopuszczalnego błędu oraz trafności

zgodnie z wymaganiami aktualnej i przyszłej sytuacji. Wymagania dotyczące jakości prognozy powinny być określone przez zleceniodawcę już w pierwszym etapie prognozowania. Podstawą korekty jest uwzględnianie zmian, jakie mogą wyniknąć w trakcie procesu prognostycznego w układach podstawowych określających jakość psychologicznego przygotowania. Założenia do korekty prognozy badawczej przygotowuje zespół koordynacyjny. Korekta badawczej prognozy winna być poprzedzona korektą prognoz problemowych. Wyniki prac etapu badawczego przedstawia na kolejnej naradzie zespołu koordynacyjnego z udziałem kierowników zespołów problemowych.

- 4) Etap organizacyjny.** Celem prac tego etapu jest ostateczne zredagowanie przez zespół koordynacyjny całościowej, specjalistycznej prognozy psychologicznego przygotowania oraz – w oparciu o nią – także kierunków działań psychologicznych, edukacyjnych i duszpasterskich w analizowanym horyzoncie prognozy. W tym etapie powinno nastąpić nadanie prognozie postaci umożliwiającej jej wykorzystanie przez organy decyzyjne. Trafność prognozy ustalana jest po jej zrealizowaniu – ocena po fakcie. Oceny zespołu prognostycznego i zleceniodawcy decydują o tym, czy proces prognozowania można uznać za zakończony. W przeciwnym wypadku należy dokonać weryfikacji toku postępowania prognostycznego i powtórzyć kolejne etapy.

Podsumowanie

Zaproponowana koncepcja psychologicznego przygotowania człowieka do radzenia sobie z przeżyciami psychicznymi w sytuacjach zagrożenia jest jedynie częściowo weryfikowalna, nie może być traktowana jako model zamknięty, niejako idealny. Przeciwnie – w trosce o zapewnienie możliwie największego obiektywizmu sporządzonej prognozy zakłada się, że w miarę zdobywania doświadczenia w prognozowaniu, weryfikowania się poszczególnych założeń organizacyjnych i metodycznych powinna być ona po każdym cyklu prognostycznym, a w razie potrzeby także w czasie jego trwania – twórczo rozwijana i doskonalona. Poprzez przygotowanie psychologiczne zmierzają do ukształtowania psychologicznej gotowości i odporności, na którą składają się zdolności poznawcze, czyli rozumienie sytuacji, zadań, znajomość środków osiągania celu, umiejętność wyobrażania sobie możliwych

zmian w sytuacji. Istotną rolę odgrywa emocjonalność człowieka wyrażająca się w poczuciu odpowiedzialności, przekonaniu w powodzenie podejmowanych działań i entuzjazm w ich realizacji. Ważnym składnikiem przygotowania psychologicznego jest motywacja do działania, zaangażowanie w realizację zadań, chęć ich realizacji oraz pokazanie swoich możliwości z jak najlepszej strony. Dostrzegać należy i kształtować elementy wolicjonalne takie jak: celowość, aktywność, samodzielność, konsekwencja w działaniu, śmiałość i męstwo, kierowanie sobą, przezwyciężania wątpliwości i strachu. U podstaw należy usytuować kapitał społeczny, którego wysoki poziom jest istotnym czynnikiem decydującym o efektywności działania człowieka w sytuacjach trudnych i świadczy o zdolności do współdziałania z innymi ludźmi.

Na podstawie przeprowadzonych rozważań sądzić należy, iż niedostatek przygotowania psychologicznego może przejawiać się między innymi w pogarszaniu się procesów orientacyjnych, trudnościach w podejmowaniu decyzji oraz ograniczonym wykorzystaniu posiadanych możliwości działania.

Bibliografia

Bourdieu P., *The forms of capital*, [w:] *Handbook of theory and research for the sociology of education*, Richardson J.G. (red.), New York 1986.

Coleman J.S., *Social capital in the creation of human capital*, "Supplement to American Journal of Sociology" 1998, volume 94.

Dyrda M.J., *Pedagogika społeczna. O aspiracja, sensie i jakości życia*, Warszawa 2009.

Dyrda M.J., *Pedagogika społeczna. O kapitale społecznym*, Siedlce 2013.

Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa–Wrocław 1997.

Fukuyama F., *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Warszawa 2000.

Heszen-Niejodek I., *Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Strelau J. (red.), t. 3, Gdańsk 2000, s. 468-469.

Jakubczak R., Flis J. (red.), *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, Warszawa 2006.

Kitler W., *Bezpieczeństwo RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011.

Kosyrz Z., *Oblicza człowieka i rozdroża jego natury*, Warszawa 2019.

Kozielecki J., *Człowiek wielowymiarowy*, Warszawa 1998.

- Kozielecki J., *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek w psychologii*, Warszawa 2001.
- Kunikowski J., *Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP*, Warszawa 1995.
- Pawłowski J. (red.), *Podstawy bezpieczeństwa narodowego (państwa). Podręcznik akademicki*, Warszawa 2017.
- Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Warszawa 2012.
- Pietrulewicz B., Winter A., *Podstawowe kwestie pomiaru zmiennych psychologicznych w kontekście wyzwań XXI wieku*, [w:] *Współcześni ludzie wobec wyzwań i zagrożeń XXI wieku*, Liberska H., Malina A., Suwalska-Barancewicz D. (red.), Warszawa 2014, s. 180.
- Przymeński A., *Kapitał społeczny, pojęcie czy teoria* [w:] *Kapitał społeczny*, Frąckiewicz L., Rączaszka A. (red.), Katowice 2004.
- Putnam R.D., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków –Warszawa 1995.
- Radziewicz-Winnicki A., *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2008.
- Reykowski J., *Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego*, Warszawa 1966.
- Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007.
- Wasilewski J., *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, Warszawa 2006.
- Wosińska W., *Psychologia życia społecznego*, Gdańsk 2004.
- Wróblewski R., *Zarządzanie kryzysowe jako element zarządzania bezpieczeństwem narodowym*, Siedlce 2013.